

EGY OROSZ EMIGRÁNS BIRMINGHAMBÓL: NYIKOLAJ BAHTYIN

Az ismert irodalomtudós, Mihail Bahtyin testvérbátyja Orjolban született 1894-ben. A két fiú közt csupán egy év volt a különbség. A „korzikai testvérek” – így jellemezte kettejük viszonyát az ismert Dumas-regény nyomán Mihail Bahtyin első tudományos életrajzának szerzőpárosa, Katerina Clark és Michael Holquist.¹ S valóban, nem csupán neveltetésükben, középiskolai és egyetemi tanulmányaikban, de jellemükben, szellemi-tudományos érdeklődésükben is sok közös vonás mutatkozott. Mindketten a vilniusi gimnáziumba jártak, majd az Odesszai Egyetemen, később Péterváron tanultak; szenvedélyes rajongói voltak a klasszika-filológiának, az orosz és francia költészetnek, tagjai a pétervári „Omphalos-körnek”, s mindkettőjük érdeklődése a nyelvfilozófia területén bontakozott ki. A nyugati világ a Bahtyin nevet elsőként nem Mihail, hanem Nyikolaj munkássága nyomán ismerhette meg, aki a 40-es években a Birminghami Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének alapítója, Ludwig Witt-

genstein közeli barátja és szellemi partnere volt.²

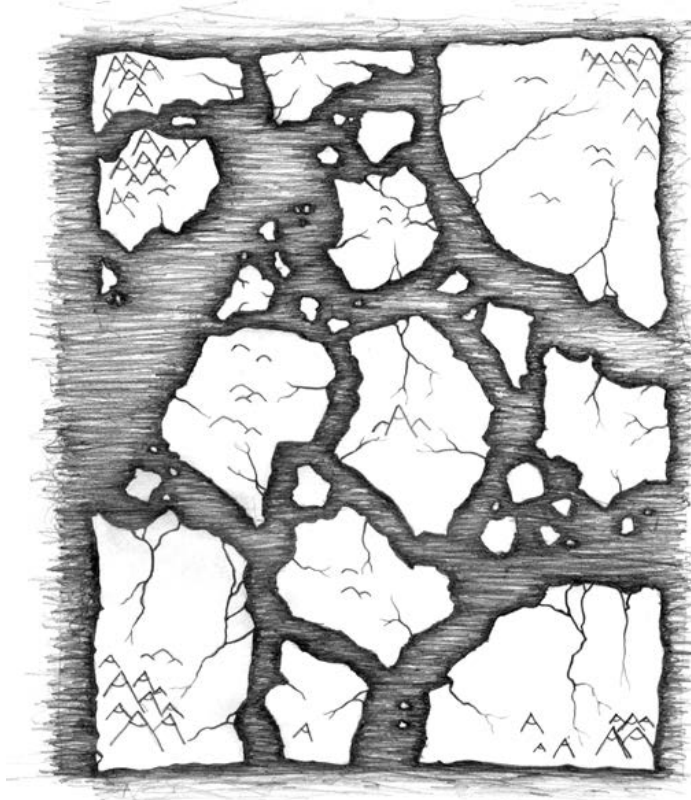
Nyikolaj életútja, bár rövidebbre szabott, mégis jóval regényesebb, mint Mihailé. Egyetemi tanulmányait az első világháború szakítja félbe: katonaiskolába kerül, melyet az 1917-es februári forradalom idején fejez be, majd önkéntes sorkatonaként harcol a fronton. Az októberi bolsevik hatalomátvétel után a Krímbe menekül, Volosin költő házába, ahol találkozik egykori parancsnokával, aki meggyőzi, hogy morális kötelessége csatlakozni a Fehér Gárdához. A Gárdával együtt távozik Oroszországból, tengerész lesz a Földközi-tengeren, majd Konstantinápolyban jelentkezik a Francia Idegenlégióba. (Erről az időszakról számol be „Katonai Kolostor” című esszéjében.) Három és fél évig szolgál Észak-Afrikában, jobb kezén és karján súlyosan megsebesül, ezért leszerelik, és Párizsban gyógykezelik. A francia fővárosban orosz emigránsként alkalmi munkákból, szőlőszedésből, könyvkötészetből él, 1924-től közreműködik két emigráns folyóirat, a *Zveno* (Láncszem), majd – annak megszűnte után – a *Csiszla* (Számok) írásában, szerkesztésében. Verseket publikál, előadásokat tart az orosz irodalomról, a görög kultúráról, s az orosz emigráció ismert alakjává válik. Kortársai – köztük Nyikolaj Mocsulskij – nagy tudású, sőt zseniális, ám zárkózott fiatalembernek írják le, aki – mint Mocsulskij tréfás önéletrajzi esszéjében olvasható – „nem szereti a bolsevikokat és Marcel Proustot.”³ Ebből az időszakból maradt fenn a legtöbb recenziója, kritikája és publicisztikája, utolsó írása 1931-ben jelent meg. Eközben beiratkozik a Sorbonne-ra, ahol folytatja a Szentpétervári Egyetemen megkezdett klasszika-filológiai tanulmányait. 1929-ben érkezik először Angliába Szergej Konovalov, az angliai Szláv Társaság alapítójának meghívására.⁴

2 Ismeretes, hogy Mihail Bahtyin nyugati reneszánsza csupán a *Dosztojevszkij-könyv* 1963-as kiadása után indult meg.

3 Idézi: Сергей Федякин: *Послесловие и комментарии*. = Н. М. Бахтин: *Философия как живой опыт*. Избранные статьи. Составление, послесловие, комментарии С. Федякина. Москва, Лабиринт, 2008. с. 226.

4 Т. А. Федяева: *Людвиг Витгенштейн и русская литература*. = *Дискурс. Коммуникативные стратегии культуры и образования*. РГГУ, Москва, 2003.11. 100.

1 Katerina Clark, Michael Holquist: *Mikhail Bakhtin*. The Belknap Press off Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1984. 16-34.

Fél évig Birminghamben angolul tanul, megismerkedik Francesca Wilsonnal, a társaság titkárával, aki később megjelenteti Nyikolaj életrajzát és néhány előadásának jegyzeteit, valamint néhány esszéjét.⁵ Visszatér Párizsba, ahol befejezi tanulmányait, majd 1932-ben Cambridge-be utazik, ahol jelentkezik PhD-képzésre. Doktori disszertációját a Kr. e. 13. századi thesszáliai Kentaur-Lapitha mítoszról írja.⁶

Cambridge-ben főként a baloldali-kommunista értelmiséggel találja meg a hangot. 1933-ban itt ismerkedik meg Ludwig Wittgensteinnel is, aki ekkor „tolsztojánus” korszakát éli. Szoros barátságba kerülnek, Nyikolaj nagy hatással van Wittgensteinre. Clark–Holquist szerint a Nyikolaj Bahtyin-nal folytatott beszélgetések jelentős szerepet játszottak Wittgenstein ismert fordulatában, a *Logikai-filozófiai értekezésektől* a *Filozófiai vizsgálódások* felé. Nem tudjuk, konkrétan miben állt ez a hatás, azonban a fennmaradt jegyzeteiből és kortársai visszaemlékezéseiből kiderül, hogy Bahtyin nyelvfilozófiai érdeklődésének középpontjában Platon *Kratülosz* című munkája állt, amelyből kiindulva igye-

5 Wilson, Francesca: *Bibliographical Introduction = Nicholas Bakhtin. Lectures and Essays*. Birmingham, 1963.

6 Clark, Hoquist, i. m. 19.

kezett újragondolni a nyelv természetét. A fokozat megszerzése után a Southampton Egyetem klasszika-filológia tanszékén tanít, majd 1939-ben a Birminghami Egyetemre kerül George Thomson klasszika-filológus professzor meghívására. Angliai éveiben egyre szorosabb kapcsolatot ápol a Brit Kommunista Párttal, melynek a második világháború alatt a tagja lesz. Sztálin híveként a 40-es években visszatérését tervezi Oroszországba. 1946-ban Birminghamben megalapítja a Nyelvészeti Tanszéket, itt tanít 1950-ben bekövetkezett haláláig. A sors iróniája, hogy miközben Mihail tanulmányai nem jelenhettek meg a Szovjetunióban, Nyikolaj sem publikált egyetlen tanulmányt vagy monográfiát sem – egyetemi jegyzetei öt vaskos dobozban maradtak fenn.

A Bahtyin fivérek kapcsolatáról nincsenek megbízható információink. Három levél maradt fenn Nyikolaj hagyatékában anyjától és nővéreitől 1924-ből és '25-ből, amelyekben a családtagok beszámolnak Mihail tudományos munkájáról, s kéri Nyikolajt, küldjön könyveket a munkájához. 1926 után azonban a levelezés veszélyessé vált, így minden kommunikáció megszakad a testvérek között.⁷ Nyikolaj nem ismerte Mihail 1929-es Dosztojevskij-könyvét, ám 1930-ban egy párizsi könyvkereskedésben véletlenül rábukkant. Clark–Holquist állítása szerint Nyikolaj egészen a második világháborúig nem tudott öccse 1928-as letartóztatásáról, később pedig azt feltételezte, hogy Mihail elpusztult a sztálini tisztogatások során.

Oroszországban csupán az 1990-es években nőtt meg az – elsősorban életrajzi természetű – érdeklődés Nyikolaj Bahtyin munkássága iránt, főképp azok után, hogy előkerültek olyan Bahtyin-szövegek és kéziratok a 20-as évekből, melyek szerzősége sokáig vitatott volt. Nyikolaj Bahtyin esszéiből, tanulmányaiából 1995-ben jelent meg az első orosz nyelvű kötet.⁸

7 Галин Тиханов: *Миша и Коля: Брат-Другой*. Пер. с англ. Е. Канишевой и А. Полякова. = *Новое Литературное Обозрение*, 2002. №57.

8 Николай Бахтин: *Из жизни идей. Статьи, эссе, диалоги*. Под ред. С. Р. Федеякина. Москва, Лабиринт, 1995.